

CSÍKY GÁBOR

Az erdélyi magyar egyetemi törekvések története

A magyarság sajátos nemzeti műveltségét a keresztény térítés munkájával a nyugati (német, olasz és francia) összetett művelődési hatások együttesen alakították ki a 11. és 12. században. Később e hatások megoszlanak: előbb a francia, majd az olasz, végül a német szellem áramlatai vetnek nagyobb hullámokat a Kárpát-medencére. Az Árpád-házi királyok alatt (1301-ig) tudományosságról nem igen lehet beszélni, ami volt, az is egészen egyházi jellegű volt.

Az Anjou-házi *Nagy Lajos* király alapítja meg az első magyarországi egyetemet Pécsen 1367-ben, egyidőben a krakkói (1364) és a bécsi (1365) universitással. Mindhárom egyetem a bolognai egyetem tanulmányi rendszerét követte. *Zsigmond* magyar király és német-római császár 1389-ben Óbudán hozza létre a második egyetemet. A harmadik egyetemet *Academia Istropolitana* néven 1467-ben Pozsonyban *Mátyás* király alakítja meg, melynek egyik professzora *Regiomontanus* volt. E három magyar egyetem közül a legtovább a pécsi maradt fenn, 1543-ig.

Az 1526. évi mohácsi csata fordulópont a magyar történelemben. A törökök 1541-ben elfoglalták Budát, a fővárost, az ország három részre szakadt. Középső részén a török hódoltság 1541-1686-ig tartott. A nyugati részt, a királyi Magyarországot, a Habsburgok mint magyar királyok uralták, a keleti részen megalakult az önálló Erdélyi Fejedelemség, mely közel 150 éven át, 1690-ig, az önálló magyar államiság folytonosságát képviselte. A magyar szellemi élet, a tudományosság ennek megfelelően, eltérő körülmények között alakult ki.

Az Erdélyi Fejedelemségben *Báthory István* fejedelem és lengyel király (1533–1586), a Padovai Egyetemen tanult humanista műveltségű uralkodó alatt valósult meg az egyetemi gondolat, és indult el a tudományosság. Az általa 1581-ben Kolozsvárott alapított jezsuita egyetem alapítását *XIII. Gergely* pápa erősítette meg. Az erősödő reformáció diadala azonban kiűzte a jezsuitákat Erdélyből és egyetemük 1603-ban megszűnt működni. A 17. századi Erdély kálvinista fejedelmeinek legnagyobbika, *Bethlen Gábor* (1580–1629) 1622-ben Gyulafehérvárott, székhelyén alapított főiskolát (akadémiát), ezt azonban eredményes működése után 1658-ban a betörő tatárok a várossal együtt felégették. A Bethlen főiskola 1662-ben új helyén, Nagyenyeden folytatta működését, de több ízben bekövetkezett pusztulása során veszített főiskolai jellegéből, és mint kollégium működött tovább. Itt tanított 1790-1816 között a magyar földtan első, hősi korszakának egyik úttörő alakja, *Benkő Ferenc* (1745–1816) mint természetrajz-földrajz tanár. A Bethlen főiskolával közel egy időben alapította *Pázmány Péter* esztergomi érsek (1570–1633), a magyar ellenreformáció vezére 1635-ben Nagyszombaton Magyarország első egyetemét, amely ma is működik Budapesten mint Eötvös Loránd Tudományegyetem.

I. Lipót magyar király és német-római császár Diploma Leopoldinuma alapján Erdély 1691-ben a Habsburg Birodalom önkormányzatú tartományává vált. A katolikus restauráció feltámasztja a Báthory-féle jezsuita egyetemet 1698-ban, mely mint egyetemi szintű akadémia működik 1773-ig. Tudós tanárai közül említésre méltó *Hell Miksa* európai hírnévű csillagász, majd a bécsi egyetem professzora, továbbá *Fridvaldszky János* (1730–1784) jezsuita természetbúvár, aki szintén úttörő tagja a magyar földtan első, kezdeti korszakának. 1773-ban XIV. Kelemen pápa eltörölte a jezsuita rendet. Ezek után *Mária Terézia* magyar királynő a főiskolát a Piarista Rendre bízta és 1776-ban egyetemi rangra emelte négy fakultással. A Mária Terézia-féle egyetem sem volt hosszú életű. 1786-ban II. József magyar király, a nagy reformer rendeletileg *de facto* megszüntette az egyetemet, *de jure* azonban nem, hanem piarista líceummá fokozta le, meghagyva a négy fakultást, melyek a továbbiakban önálló intézetekké alakultak át.

Ennyi vajúdás után indult el 1825-ben a reformkor, mely az 1848–49-es magyar szabadságharcban csúcsosodik. Utána jött a Habsburg elnyomás, mely megbékéléssel fejeződött be az 1867. évi kiegyezésben, és megalakult az Osztrák–Magyar Monarchia. Közben azonban báró *Eötvös József* mint az első független magyar minisztérium vallás- és közoktatásügyi minisztere már foglalkozott – az Erdéllyel létrejött 1848. évi unió után – állami egyetemnek Kolozsvárott való felállításával. Az unió-bizottság báró *Wesselényi Miklós* és gróf *Teleki László* tagok sürgetésére kimondta, hogy „a kolozsvári líceum – a régi Báthory és Mária Terézia egyeteme – tudományos egyetemmé egészítették ki, mely a pestinek módjára egyenesen a közoktatási miniszter hatósága alá rendeltetik.”

1868-ban újra *Eötvös* mint miniszter folytatta az egyetem felújítását, ill. felállítását, de 1871-ben váratlanul meghalt. *Trefort Ágoston*, az új miniszter aktív működésének köszönhető, hogy 1872-ben *Ferenc József* király, a róla elnevezett Tudományegyetem megalapításáról szóló törvényt szentesítette és még ez év november 10-én Kolozsvárott megnyílt Erdély egyeteme, a történelmi Magyarország második egyeteme. – Az első rektor, *Berde Áron* ekkor mondta el örökérvényű figyelmeztetését, hogy „az egyetemet nem néma falai, hanem tanárainak szelleme alapítja meg”. Egyben kifejezte reményét, hogy „Kolozsvárnak ez a harmadik egyeteme nem jut az első kettőnek sorsára”. A történelem útjai azonban kifürkészhetetlenek! Ezt az egyetemet is elérte végzete, s bár ma is működik, de nem magyar egyetemként.

Az egyetem létrehozása, amint láttuk, 300 esztendő folyamatos törekvésnek a megvalósulását jelentette. A Báthory István, Bethlen Gábor és Mária Terézia főiskoláinak hagyományain épülő, azok utódaként, a felvilágosodás és reformkor nagyjai tudományszervező munkájának és egy mind szélesebb körben hódító, nemzeti óhajjá, törekvéssé erősödő közakarattal volt az eredménye.

Az egyetem négy tudomány-karra oszlott: I. jog- és államtudomány, II. orvostudomány, III. bölcsészet, nyelv- és történettudomány, IV. matematika és természettudomány. Az egyetem központja először a volt erdélyi gubernium (kormányzószék) épületében helyezkedett el, melynek helyén épült fel és készült el 1902-ben az új központi épület.

Az egyetem működésének első fél évszázadában az egyetemes magyar kultúra és tudomány sok kiválósága munkálkodott itt. Az egyetem tanárai között ott találjuk többek közt *Böhm Károly* és *Pauler Ákos* filozófus, *Márki Sándor* történész, *Gombocz Zoltán* nyelvész, *Meltzl Hugó* irodalomtörténész és kritikus, *Brassai Sámuel*, az utolsó magyar polihisztor, *Martin Lajos* és *Fejér Lipót* matematikus, *Farkas Gyula* és *Tangl Károly* fizikus, *Fabinyi Rudolf* kémikus, *Cholnoky Jenő* geográfus, *Borbás Vince* botanikus, *Entz Géza* és *Apáthy István* zoológus, *Török Aurél* antropológus és *Hőgyes Endre* orvos professzorokat, hogy csak a legnagyobbakat említsük. Ebbe a névsorba illik bele az egyetem ásvány-földtani intézetének első vezető professzora, *Koch Antal* geológus is, valamint utóda, *Szádeczky-Kardoss Gyula*.

A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem matematikai és természettudományi karának ásvány-föld-öslénytani tanszékére, annak vezetőjévé, egyetemi tanárrá Koch Antalt nevezték ki 1872-ben. 23 esztendő kolozsvári működése alatt a tanszéket jóformán a semmiből hozta létre, alapozta meg, fejlesztette és emelte európai színvonalra. Az 1859-ben alapított Erdélyi Múzeum Egyesület gazdag, de rendezetlen ásvány-, kőzet- és öslénytani gyűjteményes anyagát az egyetem

az oktatás céljait szolgáló szakszerű gyűjteménnyé fejlesztette, melyet az egyesület az egyetem rendelkezésére bocsátott. Már 1891/92 évi rektorsága alatt javasolta Koch az intézet keretében az ásványtani-kőzettani és földtani-öslénytani tanszék különválasztását, ez azonban csak a román időkben, 1919-ben történt meg.

Koch Antal kolozsvári tanársága hatására tanítványai közül többen indultak el a geológusi pályán. Működésének második félévszázadában a trianoni békediktátum alapján Romániához csatolt Erdély kolozsvári egyeteme mint román egyetem „Universitate Regale Ferdinand – Ferdinand Király Egyetem” néven működött tovább az 1940. évi bécsi döntésig. A Ferenc József egyetem viszont ugyanakkor Szegedre települt át.

A második világháború befejezése, amikor is Észak-Erdélyt visszacsatolták Romániához, újabb változást hozott: megalakult Kolozsvárott külön a magyar Bolyai és a román Babes Egyetem. 1959-ben azonban a román kormányzat, ill. a megbízott kormánybiztos, aki nem volt más, mint Nicolae Ceaucescu, a magyar Bolyai és a román Babes Egyetemet összevonta, Babes–Bolyai Egyetemmé.

Erdélyben a kereken 400 esztendőes egyetemi gondolat, törekvés és oktatás története a Metamorphosis Transylvaniae jegyében ment végbe, ill. zajlott. Erdély történelme során a változások, a megpróbáltatások országa volt. Ezek a változások, megpróbáltatások azonban ma is kísértik ezt a sokat szenvedett, sajátos országrészt. A kolozsvári egyetem 1997-ben ünnepli fennállásának 125. esztendejét.

IRODALOM

1. Márki Sándor: A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története. 1872. Budapest, 1922.
2. Bisztray Gy.–Szabó T. A.–Tamás L.: Erdély magyar egyeteme. Kolozsvár, 1941.
3. Emlékkönyv 1903. A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem és külön ennek orvosi és természettudományi intézetei. Budapest.
4. Csiky Gábor: A Kolozsvári Tudományegyetem ásvány-földtani intézetének története (1872–1959). Földtani Tudománytörténeti Évkönyv 12. szám, Budapest, 1990.